

ливість прогнозувати розвиток мовної та мовленнєвої норми у широкому розумінні.

Список використаних джерел

1. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. - К. : Міленіум, 2003. - 256 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. - М. : Прогресс, 1984. - 400 с.
3. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика (к основам общей теории) / Ю. Д. Дешериев. - М. : Наука, 1977. - 382 с.
4. Енциклопедичний словник з державного управління/ [уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна]. - К. : НАДУ, 2010. - 820 с.
5. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. / О. М. Куць. - Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. - 275 с.
6. Плотницька І. М. Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні / І. М. Плотницька // Державне будівництво. - 2006. - № 1. - 14 с. - Режим доступу : www.nbu.gov.ua/...DeBu/e-book/doc/1/05.pdf

Світлана Корнієнко,

аспірант кафедри соціальної

і гуманітарної політики НАДУ, головний спеціаліст

відділу реабілітації та зайнятості інвалідів

Департаменту у справах інвалідів

Міністерства соціальної політики України

Сутність та пріоритетні напрями державної політики України у сфері соціального захисту дітей-інвалідів на сучасному етапі

У статті проаналізовано сутність та пріоритетні напрями державної політики у сфері соціального захисту дітей-інвалідів на сучасному етапі. Основний акцент зроблено на визначенні поняття "соціальний захист осіб з інвалідністю" з урахуванням нових підходів до його формулювання. Розглянуто особливості та проблеми соціального захисту дітей-інвалідів в Україні, запропоновано шляхи реформування та оптимізації цієї сфери.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, дитина з інвалідністю, соціальна інтеграція, реабілітація інвалідів, інклюзивна освіта.

In this article there had been analyzed the essence and priority guidelines of public policy at the present stage in the social security sphere of children with disabilities. The main emphasis was made on the specification of the definition of "social security of people with disabilities" subject to new approaches to its definition. There were considered the peculiarities and problems of social security

of children with disabilities in Ukraine and offered the reforming and optimization ways of this sphere.

Key words: social policy, social security, child with disabilities, social integration, rehabilitation of disable people, inclusive education.

Постановка проблеми. Інвалідність серед інших соціальних, економічних та політичних проблем сучасного світу вважається актуальною для будь-яких країн. За даними Державного комітету статистики України та Міністерства охорони здоров'я України, на 1 січня 2010 р. у державі налічувалося 165 364 дітей-інвалідів віком до 18 років (6,3 % від загальної чисельності інвалідів (2,6 млн) та близько 2,0% від загальної чисельності дитячого населення) [1].

Проблема соціального захисту дітей з інвалідністю в Україні набуває особливого значення у зв'язку зі сталими тенденціями до зростання їх частки в загальній структурі населення. Так, за 10 років чисельність дітей зі сталими психофізичними вадами зросла майже на третину. Високий показник інвалідності дітей зумовлюється цілим комплексом соціально-економічних причин, серед яких основними є: недосконалість існуючої системи медичного забезпечення для дітей та підлітків, погіршення якості харчування, техногенні перевантаження, зменшення обсягу профілактичних програм в амбулаторно-поліклінічній ланці охорони здоров'я, недосконалість системи психолого-педагогічної підтримки дітей із соціально неблагополучних родин, неефективність освітніх програм для формування у дітей культури здоров'я тощо.

Це свідчить про масштабність проблеми та зумовлює необхідність визначення пріоритетних напрямів державної політики, пов'язаної із вжиттям на державному рівні комплексу заходів щодо формування дієвої системи соціального захисту дітей з інвалідністю, яка гарантуватиме їм можливості інтеграції в суспільство.

Інтеграція в суспільство осіб з обмеженими можливостями, їх соціальний захист є одним з пріоритетних напрямів політики кожної розвинутої країни світу як у соціальній, так і в освітній сфері, оскільки рівень соціального захисту інвалідів та дітей-інвалідів, створення рівних умов для отримання ними освіти та професійної підготовки, толерантність та відкритість суспільства до інвалідів відображають рівень культури та духовного розвитку суспільства.

Саме тому вивчення, узагальнення та розробка пріоритетних напрямів щодо реформування та оптимізації системи соціального захисту дітей-інвалідів на сучасному етапі набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням з питань соціального захисту присвятили свої розробки багато вітчизняних науковців, зокрема: С.Бичков, Н.Болотіна, М.Кравченко, Е.Лібанова, Н.Нижник,

О.Палій, Т.Русанова, В.Скуратівський, Н.Стаховська, Б.Сташків, А.Стойка, В.Трощинський, А.Халецька, О.Хомра та ін.

Серед учених та практиків, які досліджують питання інвалідності, реабілітації та соціального захисту інвалідів, варто виділити С.Богданова, О.Іванову, Р.Кравченко, К.Мищенко, О.Петроє, Т.Семигіню, І.Сироту, А.Шевцова та ін.

Окремі питання соціального захисту дітей-інвалідів розглядаються в роботах М.Папієва, М.Зварника (права дітей-інвалідів), В.Мартинюка (медико-соціальна реабілітація дітей-інвалідів), С.Пузіна, В.Стародубова, А.Іпатова (організація комплексної реабілітації дітей-інвалідів), В.Ляшенка (особливості життєвої компетентності дітей-інвалідів), в яких розкриваються закономірності соціального становлення особистості, особливості фізичного, психічного та духовного розвитку дітей з інвалідністю, принципи соціально-педагогічного забезпечення освітньо-виховного процесу.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проте незважаючи на численні розробки щодо соціального захисту дітей-інвалідів, існує багато питань, що вимагають подальшого опрацювання. І, передусім, це стосується перегляду та уточнення змісту поняття "соціальний захист осіб з інвалідністю" у зв'язку з підписанням Україною Конвенції ООН про права інвалідів.

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів, стратегічних цілей і дієвих механізмів державної політики, спрямованої на створення умов для соціального захисту і всебічного розвитку дітей-інвалідів в Україні з урахуванням нових підходів до уточнення дефініції поняття "соціальний захист осіб з інвалідністю".

Виклад основного матеріалу. В Україні конституційно закріплено поняття "соціальний захист", яке включає право громадян на їх забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, яке здійснюється за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [1].

Конституційні засади права на соціальний захист набули подальшого розвитку в системі законодавства про соціальний захист України. Так, Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" визначає основи державної політики щодо забезпечення соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями та інтересами [2].

Стаття 1 зазначеного Закону констатує, що інваліди в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами. Відповідно до цього Закону соціальний захист інвалідів з боку держави полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також у пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до фізичних особливостей інвалідів.

У нормативно-правовій та економічній літературі поняття "соціальний захист" почало вживатися нещодавно. Воно замінило термін "соціальне забезпечення", який характеризував специфічну організаційно-правову форму соціального захисту в радянській економіці, що здійснювався безпосередньо державою. Взагалі термін "соціальне забезпечення" використовувався для визначення системи відносин у галузі соціального захисту, пов'язаних із наданням окремих видів забезпечення за рахунок коштів державного бюджету [10].

У широкому розумінні соціальний захист належить до функцій держави і є системою організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах та певних ризикових ситуаціях, яка передбачає створення ефективного механізму соціального захисту [11]. Інститут соціального захисту передбачає перерозподіл суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої уваги з боку суспільства, а саме: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх, що фактично реалізує принцип солідарності поколінь [12].

Н.Стаховська вважає, що законодавець до соціального захисту намагається віднести різні державницькі заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітницького й іншого характеру, через які виявляється турбота держави про підростаюче покоління, про громадян, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною і фактично про все населення України [13].

У вузькому розумінні соціальний захист розглядають як систему спеціальних заходів щодо захисту населення з огляду на особливості його професійного та соціального статусу. О.Хомра і Т.Русанова до системи соціального захисту людини відносять заходи з охорони і відновлення фізичного й духовного здоров'я людини, з ліквідації алкоголізму, наркоманії та інших негативних явищ [14]. А.Стойка пропонує термін "соціальний захист" трактувати як одну з основних складових системи людського розвитку, яка включає дії із забезпечення сталого і гідного рівня життя людини, що приводить до її мотивованої продуктивності й ефективного відтворення людського капіталу [15].

Узагальнююче визначення поняття "соціального захисту" пропонує А.Халецька, яка під соціальним захистом розуміє комплекс законодавчо закріплених соціальних норм, гарантованих державою щодо окремих верств населення [19].

Аналіз наведених підходів до визначення соціального захисту дає підстави зробити висновок, що соціальний захист розглядається як функція держави, як система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення громадян у ситуаціях, пов'язаних із соціальними ризиками (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

Стосовно інвалідів державна політика України за роки незалежності зазнала кардинальних змін. Якщо за часів Радянського Союзу основні зусилля держави спрямовувалися на соціальне забезпечення цієї категорії громадян, то в наш час в основу державної політики щодо соціального захисту осіб з інвалідністю покладено не соціальне забезпечення як пасивна функція соціального захисту, а гарантування захищеності осіб з інвалідністю шляхом створення для них у суспільстві відповідних умов та рівних можливостей для реалізації життєвих потреб, здібностей і творчого потенціалу.

Закон України "Про реабілітацію інвалідів в Україні" сприяв серйозним конструктивним змінам у забезпеченні в Україні правових і конституційних гарантій у сфері соціального захисту та реабілітації інвалідів. На виконання цього закону переглянуто та приведено у відповідність з його вимогами існуючу нормативно-правову базу [5].

На сьогодні в Україні реалізується низка програм соціального захисту інвалідів, які віднесено до пріоритетних державних програм, а видатки на їх виконання належать до захищених статей Держбюджету України. Серед них такі, як матеріальне забезпечення інвалідів та дітей-інвалідів, санаторно-курортне оздоровлення, забезпечення протезно-ортопедичними виробами та спеціальним автотранспортом, соціальна, трудова та професійна реабілітація осіб з інвалідністю.

Але, на жаль, подекуди заходи держави щодо інвалідів та дітей-інвалідів мають декларативний характер. На сьогодні соціальний захист дітей-інвалідів з боку держави зводиться в основному до забезпечення мінімальних соціальних потреб (матеріальне забезпечення у вигляді пенсії або допомоги, надання дошкільного виховання та освіти, санаторно-курортне лікування, забезпечення технічними засобами реабілітації та ін.), проте й вони не надаються в повному обсязі.

Це зумовлено тим, що, незважаючи на законодавче закріплення інституту соціального захисту інвалідів, фінансування низки соціальних програм установлено виходячи не з потреб інвалідів та дітей-інвалідів, а з фінансових та економічних можливостей держави. В результаті цього програми не повною мірою забезпечують реальне поліпшення соціального захисту

інвалідів та дітей-інвалідів. Так, незважаючи на збільшення видатків на санаторно-курортне лікування дітей-інвалідів та інвалідів, фактичне забезпечення їх санаторно-курортними путівками досить незначне, що гальмує процес їх реабілітації та інтеграції в суспільство.

На сучасному етапі важливою у країнах ЄС є зміна підходів до визначення соціального захисту. На Європейському форумі ЄС, що відбувся у Брюсселі у 1998 р., було запропоновано включати в соціальний захист забезпечення життєдіяльності громадян у широкому розумінні, тобто не тільки соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, здобуття освіти, охорону здоров'я, забезпечення житлом, надання соціальних послуг тощо.

Статтею 28 Конвенції ООН про права інвалідів визначено право людей з інвалідністю на соціальний захист та користування цим правом без дискримінації на підставі інвалідності і вжиття належних заходів щодо забезпечення і заохочення реалізації цього права, включаючи заходи:

а) із забезпечення рівного доступу до отримання чистої води і до належних і недорогих послуг, пристроїв та іншої допомоги для задоволення потреб, пов'язаних з інвалідністю;

б) із забезпечення інвалідів, зокрема жінок, дівчат і літніх людей з інвалідністю, доступом до програм соціального захисту і програм скорочення масштабів бідності;

в) із забезпечення інвалідів та їхніх сімей, що проживають в умовах бідності, доступу до допомоги з боку держави з метою покриття витрат, пов'язаних з інвалідністю, включаючи належну освіту, консультування, фінансову допомогу і тимчасовий патронажний догляд;

г) із забезпечення доступу до програм державного житла;

д) із забезпечення інвалідів доступом до пенсійних виплат і програм [8].

З метою покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі Рада Європи розробила План Дій на 2006-2015 роки. План має розширити права, гарантувати повну участь людей з обмеженими можливостями в житті суспільства і містить 15 напрямів діяльності, які охоплюють усі сфери. Так, у напрямі діяльності 11 "Соціальний захист" наводиться визначення соціального захисту, який "охоплює систему соціального забезпечення, соціальної допомоги або соціальної підтримки, а також соціальні служби, які в своїй системі є життєво важливою підтримкою для людей, що залежать від них, оскільки завдяки їм забезпечується якість життя тих, хто користується такою підтримкою. Мета держав - забезпечити рівний доступ до соціального захисту для людей з обмеженими можливостями та підтримувати політику, яка сприятиме переходу, наскільки це видаватиметься можливим, від залежності від фінансових виплат до зайнятості та автономії" [9].

Ураховуючи викладене можна визначити соціальний захист осіб з інвалідністю як діяльність держави, спрямовану на дотримання рівня соціальних гарантій та нормативів для осіб з інвалідністю на принципах адресності, системності та послідовності з метою їх інтеграції в існуючу систему суспільних відносин.

Нині у сфері соціального захисту інвалідів та дітей-інвалідів в Україні існує багато невирішених проблем, які умовно можна розподілити на шість складових, пов'язаних із забезпеченням:

- пенсійних і соціальних виплат інвалідам у розмірах, які б гарантували їм гідний рівень життя;
- можливості безперешкодного отримання реабілітаційних послуг за місцем проживання інваліда та дитини-інваліда;
- отримання якісної освіти в рамках інтегрованих форм навчання;
- можливості трудової діяльності без дискримінації у процесі працевлаштування та подальшої роботи;
- реформування стаціонарних установ для інвалідів та дітей-інвалідів і переведення фінансування на створення допоміжних служб, які дають змогу людям з інвалідністю жити без відриву від "соціуму";
- створення доступного середовища для вільного пересування інвалідів та дітей-інвалідів і безперешкодної комунікації.

Ураховуючи викладене з метою формування життєвої компетентності у дітей-інвалідів та можливості повноцінного функціонування в соціумі можна визначити шляхи оптимізації організаційно-функціональної системи соціального захисту дітей-інвалідів:

- створення сприятливих умов життєдіяльності та життєспроможності дітей з обмеженими можливостями здоров'я;
- вжиття заходів, спрямованих на інтеграцію дітей-інвалідів до навчальних закладів, свідомий вибір професії та працевлаштування.

Це потребує переорієнтації державної політики щодо дітей-інвалідів та інвалідів у напрямі гарантування їм рівних прав і можливостей з іншими категоріями громадян та захисту від дискримінації, запровадження дієвого механізму реалізації усієї повноти їх конституційних прав. Така діяльність особливо необхідна у зв'язку із підписанням Україною Конвенції ООН про права інвалідів.

На сьогодні національне законодавство не повною мірою відповідає положенням Конвенції. Більшість нормативно-правових актів у сфері захисту та дотримання прав інвалідів прийнята до підписання та ратифікації Конвенції за умов дотримання принципів медичної моделі інвалідності, згідно з якою проблеми інвалідів розглядаються як такі, що зумовлені їх обмеженими через стан здоров'я фізичними можливостями. Конвенція містить соціальну модель інвалідності, що передбачає залучення інвалідів до ефективної участі в житті суспільства нарівні з іншими громадянами.

У зв'язку з цим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2011 р. № 245-р схвалено Концепцію Загальнодержавної програми "Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів" на період до 2020 року" [9].

Відповідно до зазначеної Концепції уряд доручив Міністерству соціальної політики України разом з іншими зацікавленими центральними і місцевими органами виконавчої влади розробити та подати до 1 жовтня 2011 р. Кабінетові Міністрів України проект Закону України "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів" на період до 2020 року, якою будуть визначені стратегічні цілі, пріоритетні напрями, першочергові завдання та дієві механізми державної політики, спрямованої на створення умов для соціального захисту та всебічного розвитку особистості інвалідів та дітей-інвалідів в Україні.

Висновки з даного дослідження. Донедавна соціальна політика щодо інвалідів та дітей-інвалідів переважно мала компенсаційний характер, її заходи концентрувалися на грошових виплатах та певних послугах, які були пов'язані зі специфікою та потребами людини з інвалідністю.

В умовах розбудови демократичного суспільства в Україні знаходить широку громадську підтримку думка про те, що діти-інваліди не повинні бути ізольовані від суспільства, а навпаки, вони мають жити, навчатись і виховуватись у навчальних закладах відкритого типу, активно спілкуватися зі своїми однолітками, членами сім'ї тощо.

Тому на сьогодні виникає потреба у становленні нової філософії державної політики для дітей з інвалідністю, проведенні відповідних реформ в існуючій системі соціального захисту, які б передбачали перехід від системи соціального забезпечення до нових форм взаємодії суспільства та дітей з інвалідністю - соціальної реабілітації та інтеграції їх у соціальне середовище.

Приєднання України до міжнародних документів з проблем інвалідів (Конвенція про права інвалідів, План дій ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві на 2006-2015 роки тощо) зобов'язує державу гармонізувати норми вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, поступово створювати систему їх практичної реалізації.

Перспективні напрями подальших досліджень. Розв'язання зазначених вище проблем потребує удосконалення механізму надання особам з інвалідністю пільг, компенсацій, послуг, посилення їх адресності, а також здійснення заходів, спрямованих на інтеграцію дітей-інвалідів у суспільне життя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Офіц. вісн. України. - 2010. - № 72/1.

2. Закон України про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні // Відом. Верховної Ради України. - 1991. - № 21. - Ст. 252.
3. Закон України про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам // Офіц. вісн. України. - 2000. - № 50. - Ст. 2146.
4. Закон України про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам // Відом. Верховної Ради України. - 2005. - № 25. - Ст. 338.
5. Закон України про реабілітацію інвалідів в Україні // Відом. Верховної Ради України. - 2006. - № 2-3. - Ст. 36.
6. Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів : Постанова Кабінету Міністрів України // Офіц. вісн. України. - 2006. - № 50. - Ст. 3311.
7. Закон України про ратифікацію Конвенції про права інвалідів та Факультативного протоколу до неї // Офіц. вісн. України. - 2010. - № 17.
8. Про План дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві: покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі в 2006-2015 р. : затв. Комітетом міністрів 5 квітня 2006 р. на 961-му засіданні Постійних представників міністрів.
9. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми "Національний план з реалізації Конвенції про права інвалідів та розвитку системи реабілітації інвалідів" : Розпорядження Кабінету Міністрів України на період до 2020 р. // Офіц. вісн. України. - 2011. - № 24.
10. *Андреев В. С.* Право социального обеспечения в СССР : учебник / В. С. Андреев. - М. : Юрид. лит.-ра, 1987. - 352 с.
11. *Скуратівський В.* Соціальна політика : навч. посіб. / В. Скуратівський, О. Палій, Е. Лібанова. - К. : Вид-во УАДУ, 2003. - 265 с.
12. *Нікітчина О. В.* Особливості формування інституту соціального захисту населення України (на прикладі Житомирської області) / О. В. Нікітчина. - Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10novpgo.pdf
13. *Стаховська Н.* Соціальне забезпечення чи захист / Н. Стаховська // Предпринимательство, хозяйство и право. - 2000. - № 8. - С. 52-57.
14. *Хомра О. У.* Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії / О. У. Хомра, Т. Є. Русанова // Стратегічна панорама. - № 1. - 2004. - С. 73-79.
15. *Стойка А.* Розвиток системи соціального захисту як основи стратегічного планування в соціальній сфері / А. Стойка. - Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_1/10savpss.pdf
16. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування : аналітичний звіт. - К.: Центр громадської експертизи, 2009. - 103 с.
17. Соціально-психологічна та освітня реабілітація осіб з інвалідністю (по матеріалах соціально-психологічних, інформативно-консультативних тренінгів для осіб з інвалідністю). - К. : ПВГОІ "ІР СТ Україна", 2010. - 88 с.
18. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна тематична доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2009 р.) / А. Г. Зінченко [та ін.] ; М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді. - К. : Бланк-Прес, 2010. - Розд. 4, підрозд. 4.3. - С. 93-106.
19. *Халецька А. А.* Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія / А. А. Халецька. - Донецьк : Юго-Восток, 2010. - 430 с.